

Stalininis „penkmetis“: Vilniaus viešųjų erdvių įprasminimo darbai 1947–1952 m.

RASA ANTANAVIČIŪTĖ

Vilniaus dailės akademija, Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius

El. paštas: rasa.antanaviciute@vda.lt

Per pirmąjį sovietinio Vilniaus perkūrimo etapą, kuris truko nuo 1947 iki 1952 metų, mieste buvo suplanuota ir iš dalies įdiegta sovietinės respublikos sostinei privaloma valdžios ženklų visuma: parengtas generalinis Vilniaus planas, suprojektuotas ir suformuotas reprezentacinis miesto centras, pastatyti paminklai Stalinui, Ivanui Černiachovskiui ir Leninui, apipavidalintas Žalioji tiltas per Nerį. Straipsnyje aiškinamasi, kas lėmė miesto sovietizacijos mastą ir valdžios ženklų pasirinkimą, kokiais metodais buvo (per) kuriamos simbolinės ir konkrečios miesto erdvės, kodėl taikytos būtent tokios sovietinio ideologijos ženklų formos ir kas buvo šių pertvarkymų autoriai.

Raktažodžiai: Vilnius, stalininis laikotarpis, propaganda, socialistinis realizmas, monumentalioji dailė, viešoji erdvė

ĮVADAS

1939 m. spalio mėnesį du dešimtmečius deklaruotos viltys atgauti istorinę sostinę išsipildė – Vilnius ir Vilniaus kraštas atiteko Lietuvai. Oficialia sostine Vilnius tapo po 1940 m. liepos 21-osios, paskelbus Lietuvą tarybų socialistine respublika. Tada ir pradėti naujos sovietinės respublikos administracijos perkėlimo į Vilnių ir miesto pertvarkymo darbai: grįstos gatvės ir aikštės¹, tvarkomas Gedimino kalnas, pradėtas rengti generalinis miesto plėtros planas, numatyta statyti Tarybų rūmus Tarybų (dab. Lukiškių) aikštėje, sutvarkyti Neries krantines, statyti tiltus². 1940–1941 m. Katedros aikštė įgavo dabartinį planą ir reljefą. 1941 m. birželį įsibėgėjusius darbus nutraukė nacių okupacija. Nespėjusi persikelti į Vilnių Respublikos valdžia pasitraukė į Sovietų sąjungos gilumą, tad Kaunas liko sovietinės Lietuvos sostine iki pat 1944-ųjų.

1944 m. birželio 13 d. į Vilnių įžengė generolo Ivano Černiachovskio vadovaujamas Sovietų kariuomenės pulkas. Per karą miestas smarkiai nukentėjo: neteko beveik pusės gyvenamųjų pastatų, buvo sugriauti visuomeniniai, pramonės ir inžinerijos objektai, susprogdintas Žalioji tiltas, tačiau ankstesnė respublikos valdžia iš Sovietų sąjungos grįžo nebe į Kauną, o į Vilnių. Pirmiausia imtasi valyti griuvėsius ir atstatyti miestą, o vėliau tęsti prieškarį pradėti projektai. Nors ir sugriautas, Vilnius tapo sovietinės respublikos sostine.

Sovietų sąjungoje monumentalioji dailė ėmė „dirbti“ revoliucijos ir sovietinės ideologijos propagandai iškart po Spalio revoliucijos. 1918-ųjų balandį Leninas pasirašė Monumentaliosios

---

¹ „<...> šiuo metu <...> baigiama Ožėskienės aikštė ir dirbama prie šių g-vių: Pylimo, Basanavičiaus, Aušros vartų, Lydos, Mikalojaus, Pranciškonų, Jakšto gatvėse „daromas moderniškias grindinys (betono, tašyto akmens arba bituko plytos) su visais kitais atitinkamai reikalingais, papildomais įrengimais, kaip štai: bortai, šaligatviai, sienelės, laiptai, papildomi kanalizacijos, vandentiekio, elektros, dujų ir kiti įrengimai“ (*Vilniaus balsas*. 1940 09 08).

² Sostinės tvarkymo reikalai. Iš miesto inžinieriaus archit. Vyt. Žemkalnio pranešimo (*Vilniaus balsas*. 1940 09 22).

1 pav. V. Mikučiano pasiūlymas centrinio Vilniaus ansamblio detalizavimo konkursui: panoraminis naujosios ašies vaizdas, 1947 (Daunora, Z. J.; Kirvaitienė, S.; Vyšniūnas, A. *Vilniaus miesto vizualinio identiteto apsauga ir plėtros principai*. Vilnius: VGTU, 2004. 87)

propagandos planą, kuris numatė griauti „carams ir jų tarnams“ pastatytus paminklus ir statyti juos socialistinės revoliucijos herojams³. Chaotiškomis pilietinio karo ir ekonominės suirutės aplinkybėmis iki 1920-ųjų buvo pastatyta apie dvidešimt tokių monumentų.

Svarbiausi sovietinių urbanistinių pertvarkymų principai buvo išdėstyti 1935-aisiais Stalino pasirašytame nutarime „Dėl Maskvos rekonstrukcijos generalinio plano“⁴. Nors nutarime numatoma sukurti tikrą sovietinį miestą, urbanistinė Maskvos vizija nedaug skyrėsi nuo Berlyno ar Romos rekonstrukcijų, suplanuotų panašiu metu: taikytas kompleksinis miestų planavimas sukuriant monumentalius ansamblius su milžiniškais ideologiniais akcentais.

Sostinės statusas ir naujas sovietinis režimas įpareigojo atitinkamai reorganizuoti ir Vilniaus struktūrą bei išvaizdą. Miestas turėjo įgauti sovietinį veidą, padėti pakeisti naujųjų ir senųjų vilniečių gyvenimo būdą bei pasaulėžiūrą, ugdyti sovietinį pilietį. Reikšmingesni sovietinio Vilniaus kūrimo darbai prasidėjo 1947 m., ir iki 1952 m. buvo parengtas generalinis Vilniaus plėtros planas, suformuotas naujas miesto centras, sutvarkytos bei ideologiškai įprasmintos dvi pagrindinės transporto arterijos: nuo Katedros aikštės iki Žvėryno tilto ir nuo geležinkelio stoties iki Kalvarijų turgavietės. Pirmojoje atsirado generolo Černiachovskio ir Lenino paminklai bei Jaunimo stadionas prie Žvėryno tilto, antrojoje – stoties rūmai, Stalino paminklas ir skulptūromis puoštas Žalioji tiltas. Šį ansamblį papildė 1950-aisiais pastatyti Mokslininkų namai su pjautuvo ir kūjo emblema laurų lapų vainike papuoštu špiliumi. Vėliau, iki pat 1963 m., kai ant Tauro kalno iškilo Profsąjungų kultūros rūmai, Vilniaus generaliniame plane apibrėžtoje miesto centro teritorijoje didesni darbai nebevyko. Taigi pirmasis aktyvus pokario Vilniaus perkūrimo laikotarpis apėmė penkerius Stalino valdymo metus.

³ Per keturis mėnesius speciali Švietimo ir Turto komisarijų komisija parengė 69 revoliucinio judėjimo dalyvių bei ideologų sąrašą, ir 1918 m. rugsėjį prie Peterburgo Žiemos rūmų buvo pastatytas pirmasis pagal valstybinį užsakymą atliktas skulptūrinis Aleksandro Radiščevo biustas (skulpt. L. V. Šervudas).

⁴ VKP(b) CK ir SSSR Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl Maskvos rekonstrukcijos generalinio plano“, 1935 07 10.

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti, kaip ir kodėl buvo keičiamas stalininio Vilniaus veidas: kas kūrė ir įgyvendino projektus, kokiais metodais buvo kuriamas sovietinis Vilnius ir kodėl pasirinktos būtent tokios priemonės bei formos. Atsakyti į šiuos klausimus tikimasi aptarus reprezentacinių Vilniaus viešųjų erdvių įprasminimo darbus 1947–1952 m., po kritiškos archyvų medžiagos, tuometinės spaudos publikacijų bei amžininkų prisiminimų analizės. Didelė dalis tyrime panaudotų šaltinių į mokslinę apyvartą įtraukiami pirmą kartą.

Sovietmečio Lietuvos menotyrininkai neskyrė ypatingo dėmesio stalininio laikotarpio architektūrai ir daili⁵. Pavyzdžiui, 9-ajame dešimtmetyje parašytose kūrybinėse stalininio Vilniaus skulptorių biografijose šio laikotarpio kūriniai aptariami nevengiant oficiozinių klišių⁶ arba tik epizodiškai⁷. Pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu stalininio Lietuvos meno istorijos etapo, kaip ir viso sovietinio periodo, kultūros diskursas pradėjo keistis. Dar 1990-aisiais išleistame nebencenzūruotame trečiame XX a. lietuvių dailės istorijos tome⁸ Irena Kostkevičiūtė skulptūros būklę pirmaisiais pokario metais pristato politinių ir socialinių įvykių kontekste. Autorė neignoruoja šiuo laikotarpiu sukurtų skulptūros darbų ir bando objektyviai pažvelgti į lig tol šešėlyje buvusį Lietuvos dailės istorijos etapą. Kiek vėlesnėse publikacijose šis posūkis link moksliniais tyrimais grįstų laikotarpio tyrimų dar labiau išryškėjo.

Tikėtina, kad priešingą reakciją paskatino aktyviai vykdoma okupacinės valdžios ženklo naikavimo politika⁹. Sovietinio laikotarpio dailę imta traktuoti kaip sudėtinę ir ne mažiau svarbią vieno ar kito menininko kūrybinės biografijos dalį. Apie pokyčius liudijo 1990–2000 m. surengtos parodos ir leidiniai¹⁰. Naujas požiūris atsispindi ir kiek vėliau, 2002 m., publikuotame, studentams skirtame Lietuvos dailės istorijos vadovylyje¹¹, kuriame stalininio laikotarpio architektūra ir dailė pateikiama kaip lygiavertis šalies dailės istorijos etapas.

Tačiau tik pastarąjį dešimtmetį imta įvairiais aspektais tyrinėti sovietinės stagnacijos periodo kultūrą. Pasirodė disertacijos sovietinės dailės¹², architektūros¹³, urbanistikos¹⁴, paminklosaugos¹⁵ temomis, straipsniai apie stalininę urbanistiką¹⁶, fotografiją¹⁷, skulptūrą¹⁸, pradėta aktyviai polemizuoti sovietinio kultūrinio palikimo klausimais¹⁹. Aktualūs tapo politizuotos kultūros fenomenai, socialiniai, ekonominiai bei politiniai jos kontekstai ir interpretacijos galimybės.

⁵ Sovietmečiu aktualesni buvo modernizmo, o praeitame dešimtmetyje – iki tol apriboti LDK bei tarpukario meno ir architektūros tyrimai.

⁶ Юозас Микенас. 1983.

⁷ Umbrasas 1985.

⁸ XX a. Lietuvių dailės istorija III. Lietuvių tarybinė dailė 1940–1960. 1990.

⁹ 1991 m. demontuotas Lenino paminklas Lukiškių aikštėje, 1993 m. Černiachovskio paminklas dab. V. Kudirkos aikštėje, nugriauta daugybė sovietinių herojų paminklų Lietuvos miestuose ir miesteliuose. Sovietinė simbolika dingo nuo pastatų fasadų (pvz., Geležinkeliečių rūmų frontonas, Mokslininkų namo špilis) ir mažosios architektūros objektų (pvz., Lukiškių aikštės žibintai).

¹⁰ Emilijos ir Jono Vilučių kūrybos paroda „Lietuvos aido“ galerijoje 1997 m.; paroda ir jos katalogas *Tylusis modernizmas Lietuvoje*, 1997 m.; Jankauskas 1996; Mačiulis 1993: 139–149; Mačiulis 2008: 38–127; kt.

¹¹ *Lietuvos dailės istorija*. 2002.

¹² Grigoravičienė 2001.

¹³ Navickienė 2004, Petrusis 2005.

¹⁴ Novickas 2004.

¹⁵ Janušonienė 2009.

¹⁶ Petrusis 2007: 102–118; Šešelgis 1997: 32–52; Tornau 2004: 13–16.

¹⁷ Matulytė 2003: 69–102.

¹⁸ *Klasikos ilgesys: Juozo Mikėno kūryba tarp Paryžiaus ir Lietuvos*. 2001; Grigoravičienė 2005: 47.

¹⁹ Pvz.: Čepaitienė 2007: 36–50.

Reikšmingu pastarojo dešimtmečio sovietinės architektūros tyrimu, kuriame ryškėja ir meno bei politikos santykis, laikytina Vaido Petrulio disertacija²⁰. Bendrame sovietmečio Lietuvos visuomeninių pastatų architektūros stilistinės raidos kontekste mokslininkas tyrė stalininio laikotarpio retrospektyvinės architektūros bruožus ir nurodė svarbiausius sociokultūrinius veiksnius, turėjusius tiesioginę įtaką sovietinės architektūros raidai: valstybinė žemės nuosavybė, biurokratizuota architektūrinė kūrybos sistema bei atsakomybės nebuvimas ir politinė retorika vietoj konstruktyvios architektūros kritikos. Gilindamasis į Lietuvos stalininės architektūros specifiką jis rėmėsi A. Tarkhanovo ir S. Kavtaradzės išvalgomis apie architektūros reprezentatyvumą ir perskaitomumą²¹. Kituose savo darbuose Petrus nagrinėjo etninio stiliaus pritaikymo atvejus stalininėje retrospektyvinėje architektūroje, tiesa, labiau akcentuodamas Kauno pavyzdžius²².

Prie pokarinio Vilniaus architektūros ir urbanistikos problemų prisilietė Ūla Tornau. Pristatydama pirmąjį pokarinį Vilniaus centrinės dalies planą ir jo įgyvendinimą ji lygino Vilniaus, Maskvos, Stalingrado, Kijevo ir kitų Sovietų sąjungos miestų rekonstravimo darbus ir aiškino, koku mastu socialistinio miesto vizija buvo įgyvendinta Vilniuje²³. Autorė teisingai pastebi, kad „Vilnius gerokai nusileido jiems [aukščiau išvardintiems miestams] savo naujųjų ansamblių masteliu <...>“, tačiau, priešingai autorei, nepriskirčiau to vietinių architektų ir valdininkų savimonei²⁴.

Aktualus straipsnio temai yra Erikos Grigoravičienės tekstas apie Žaliojo tilto skulptūrų prigimtį bei turinį²⁵. Autorė aiškino totalitarinės valdžios reprezentacijos kilmę ir bandė atsekti, kaip apžiūrinėjimui skirti paminklai virto „matančiais“ ir „prižiūrinčiais“.

Specifiiniu, dailės ir politikos, aspektu apie monumentaliąją dailę rašo dailėtyrininkė Giedrė Jankevičiūtė. Ji nuosekliai tiria paminklinėje lietuvių skulptūroje įamžinamų valdžios ženklų raidą ir nagrinėja paminklinės skulptūros estetinių ir ideologinių vertybių suderinamumo, tiksliau – nesuderinamumo, problemas²⁶. Jos dėmesio centre – tarpukario Lietuvos dailės fenomenai.

Minėtos publikacijos ir sudaro reikšmingesnių stalininio laikotarpio Lietuvos architektūros ir dailės bei paminklinių valdžios ženklų tyrinėjimų derlių. Nors visos jos neišvengiamai krypta į meno ir politikos santykių aiškinimąsi, valdžios reprezentacijos ir politizuotos pokario architektūros bei dailės fenomenas iki šiol nėra pakankamai pažintas. Lyginamojo pobūdžio tyrimai apie kitose sovietinėse respublikose bei kaimyninėse sovietinėse šalyse tuo pačiu laikotarpiu atliktus viešųjų erdvių įprasminimo darbus leistų geriau suvokti Lietuvos situaciją bei įvertinti čia atliktos sovietizacijos mastą. Amžininkų prisiminimai, kurių greitai galime netekti, papildytų trumpą šio žanro šaltinių sąrašą²⁷ ir suteiktų autentiškos, necenzūruotos informacijos. Galiausiai, ir archyvinė medžiaga iki šiol nėra gerai žinoma.

²⁰ Petrus 2005.

²¹ Pastarieji 1992 m. publikavo išsamią 1930–1950 m. Sovietų sąjungos valstybinių statybos programų apžvalgą. Patys būdami architektais, autoriai daugiau dėmesio skyrė formaliai pastatų analizei, tačiau bandė įvardyti ir architektūrinės raiškos bei politinių nuostatų ryšius.

²² Petrus 2005: 3–12.

²³ Tornau 2004: 13–16.

²⁴ Žr. toliau.

²⁵ Grigoravičienė 2005: 47.

²⁶ Jankevičiūtė 1995: 56–64; Jankevičiūtė 1988: 77–82; *Tradicija ir ateitis*. 2000: 10–12; *Klasikos ilgesys: Juozo Mikėno kūryba tarp Paryžiaus ir Lietuvos*. 2001: 9–20; Jankevičiūtė 2003. 2. <http://www.culture.lt/daile> (žiūrėta 2009 09 10).

²⁷ Iki šiol publikuoti Vladislavo Mikučiano prisiminimai (Mikučianis 2001) ir Kazio Šešelgio išplėtotą autobiografiją (Šešelgis 2000). Tam tikrus laikotarpio aspektus aptaria Algimantas Mačiulis knygoje *Permainingi metai. Architekto užrašai* (Mačiulis 2008).

Šis stalininio Vilniaus viešųjų erdvių įprasminimo tyrimas atliekamas gausių Vakaruose ir Rusijoje publikuotų totalitarinių šalių meno ir architektūros studijų kontekste. Klasikinius Bertholdo Hinzo ir Igorio Golomstocko veikalus apie trečiojo reicho meną ir bendrus totalitarinių valstybių propagandos bruožus po 1990-ųjų papildė Europos diktatūrinių režimų menui ir architektūrai skirti tyrimai: tai jau minėta A. Tarkhanovo ir S. Kavtaradzės stalininės architektūros analizė, Sergiuszo Michalskio paminklinės skulptūros istorija²⁸, 1995–1996 m. po Europą keliausiai tarptautinė paroda apie meną ir valdžią²⁹, nacistinės Vokietijos dailės politinio, ekonominio ir meninio konteksto tyrimai³⁰, Mussolini režimo vizualinio identiteto formavimo bei fašistinės Romos rekonstrukcijos planų studijos³¹, stalinistinės architektūros atsiradimo prielaidų analizė³² ir kita. Visi šie darbai skirti ryškiausių propagandinio meno pavyzdžių tyrimams ir sudaro solidų foną tiriant periferinio atvejo specifiką bei tą specifiką nulėmusias priežastis.

Aptariamasis laikotarpis sutampa su žiauriausiais Stalino režimo metais: lietuvių rezistencijos kovomis, masiniu gyventojų trėmimu į Sovietų sąjungos gilumą, priverstine kolektyvizacija, kalėjimais ir tardymais. Per pokario dešimtmetį iš Lietuvos į lagerius buvo išsiųsta daugiau kaip 80 tūkstančių politinių kalinių – karininkų, valdininkų, dvasininkų, mokytojų, ginkluoto pasipriešinimo dalyvių, taip pat ištremta per 100 tūkstančių režimui potencialiai pavojingų žmonių. Tuo tarpu spauda ir menas kūrė simbolinius vaizdinius, turėjusius atspindėti valdžios siekius ir įtraukusius nemažą visuomenės dalį. Šis deklaratyvus ir išpuoselėtas fasadas turėjo patikimai slėpti prievartos, teroro, baimės ir skurdžios kasdienybės kupiną tikrovę.

VILNIAUS SOVIETINIMO KAMPANIJA

1947-aisiais jau veikė institucinė sistema, kūrusi sovietinės Lietuvos sostinės naująjį veidą. Aukščiausia ideologinė ir biurokratinė valdžia, be abejo, buvo Maskvoje. Sovietų sąjungos sostinėje buvo nustatomos pagrindinės sovietinių respublikų valdžios veiklos gairės, planuojamos ideologinės akcijos ir joms skirtos išlaidos. LSSR, kaip ir kitos Sovietų sąjungos respublikos, pati inicijuodavo sovietinę politiką atliepiančius projektus, o SSRS partinė vadovybė įvertindavo padarytą pažangą.

Lietuvoje strateginius nutarimus priiminėjo LSSR Ministrų Tarybos prezidiumas ir Lietuvos komunistų (bolševikų) partijos Centro komitetas, o šiuos nutarimus vykdė Architektūros reikalų valdyba prie LSSR Ministrų Tarybos, LSSR darbo žmonių deputatų tarybos Vilniaus miesto vykdomasis komitetas ir jam pavaldžios Vilniaus architektūros dirbtuvės. Trūkstant ideologiškai patikimų specialistų, pirmaisiais sovietiniais valdžios ženklais Vilnių aprūpino iš Sovietų sąjungos atvykę architektai ir skulptoriai. Dauguma architektų, taip pat ir miesto vyriausiasis architektas Vladislavas Mikučianis (1913–2000), atvyko iš Leningrado. Pusiau savanoriškos migracijos metodais perkeliančios lojalios naujai valdžiai darbuotojus iš vieno SSRS miesto į kitą, buvo siekiama sukurti vienodą visos Sovietų sąjungos architektūrą bei dailę ir taip formuoti sovietinę tapatybę.

Nors Meno reikalų valdyba prie LSSR Ministrų Tarybos ir Dailininkų sąjunga buvo tiesiogiai atsakingos už Lietuvos skulptorių darbą, didesnės įtakos straipsnyje aptariamams Vilniaus viešųjų erdvių įprasminimo darbams jos neturėjo, mat vietiniams skulptoriams šie

²⁸ Michalski 1998.

²⁹ *Art and Power: Europe under the Dictators 1930–1945*. 1995.

³⁰ Steinweiss 1996.

³¹ Painter 2007.

³² Paperny 2002.

darbai nebuvo patikėti. Jų vietą užėmė aukščiausios kokybės sovietinis importas: visus stalininėje Lietuvos sostinėje pastatytus reprezentacinius monumentus sukūrė penkis kartus Stalino premijos laureatas Nikolajus Tomskis (1900–1984). Lenino, Stalino ir kitų jo sovietinių herojų monumentai puošė (ir tebepuošia) Maskvos, Sevastopolio, Voronežo ir daugybės kitų miestų viešąsias erdves. Tomskis buvo SSRS Dailės akademijos narys ir prezidentas, profesoriavo Vasilijaus Surikovo vardo dailės institute Maskvoje, buvo apdovanotas aukščiausio laipsnio ordinais, tapo įvairiausių premijų laureatu³³.

Pertvarkant Vilnių buvo imtasi kompleksinių priemonių: rengiamas sovietinio Vilniaus generalinis planas, kuriamas naujas miesto centras, atidengiami nauji paminklai, naikinami senieji, statomi atvežtinės stiliškos reprezentaciniai pastatai, kuriami nauji muziejai³⁴. Įkurdinant valstybines institucijas naujajame miesto centre ir keičiant pastatų paskirtį, reorganizuoti miestiečių judėjimo maršrutai. 1948 m. pradėtos uždarinėti Vilniaus bažnyčios buvo atiduodamos sporto klubams ir kitoms įstaigoms³⁵. 1949 m. uždaryta ir Vilniaus katedra. Vilniečių gyvenimą keitė nauji renginiai – minėjimai, mitingai, demonstracijos – ir naujos tradicinių renginių vietos³⁶.

Prie naujų herojų ir sąvokų miestiečiai buvo pratinami toliau keičiant gatvių pavadinimus³⁷. 1951-ųjų pavasarį aktyviai ėmėsi darbo Vilniaus miesto Vykdomojo komiteto sudaryta speciali komisija. Tuomet per du mėnesius buvo pakeisti 22 gatvių ir skersgatvių pavadinimai³⁸. 1948-aisiais 30-ųjų Komjaunimo sąjungos metinių proga Pylimo gatvė tapo Komjaunimo gatve, o 1951 m., minint 15-ąsias Maksimo Gorkio mirties metines, Pilies ir Didžioji gatvės – Gorkio gatve. Pervadinimo neišvengė ir miesto rajonai (pvz., Jeruzalė – Verkiai, 1949 m.), kino teatrai (žydų kinas „Mūza“ – „Pionierius“, 1950 m.) ir kitos įstaigos. Miesto sovietinimui pastelktas ir radijas: rengiantis paminėti dešimtąsias sovietų Lietuvos metines nutarta radijofikuoti miesto parkus, sodus ir aikštes³⁹. Kartu vyko naujo urbanistinio miesto centro formavimo darbai.

³³ Penkis kartus Stalino premijos laureatas (1941, 1947, 1949, 1950, 1952), Socialistinio darbo didvyris (1970), Lenino premijos laureatas (1972), Valstybinės SSRS premijos laureatas (1979), triskart Lenino ordino, Spalio revoliucijos ordino, Darbo raudonosios vėliavos ordino ir Karlo Markso ordino (VDR) kavalierius.

³⁴ Pz., LTSR istorinis-revoliucinis muziejus, Lietuvių literatūros muziejus, Puškino muziejus Markučiuose, Valstybinis Vilniaus dailės muziejus ir kt.

³⁵ Augustijonų bažnyčia – LSSR statybos-montavimo tarnybai „Glavselektro“ (VAA. F. 761. Ap. 9. B. 156. L. 159); Šv. Jonų bažnyčia – leidyklos „Tiesa“ popieriaus sandėliui (VAA. F. 761. Ap. 9. B. 157. L. 12); Šv. Kazimiero bažnyčia ir Vizitiečių vienuolynas – sporto bendrijos „Žalgiris“ klubui ir salei (VAA. F. 761. Ap. 9. B. 158. L. 230); Šv. Trejybės bažnyčia – sporto bendrijos „Spartakas“ klubui ir salei (VAA. F. 761. Ap. 9. B. 158. L. 231); Šv. Juozapo bažnyčia – miesto „МІТБО“ štabo sandėliui (VAA. F. 761. Ap. 9. B. 158. L. 231A); Misjonierių bažnyčia – miesto liaudies švietimo skyriaus sporto salei (VAA. F. 761. Ap. 9. B. 158. L. 232); Bernardinų bažnyčia – Vilniaus valstybinio dailės instituto sandėliui (VAA. F. 761. Ap. 9. B. 158. L. 233); Šv. Kryžiaus bažnyčia – Vilniaus kraštotyros muziejui (VAA. F. 761. Ap. 9. B. 159. L. 156); bažnyčia Gerosios vilties g. – Valstybiniam dramos teatrui (VAA. F. 761. Ap. 9. B. 159. L. 227).

³⁶ Pz., 1948 m. pavasarinė mugė (Kaziuko mugės pakaitalas) perkelta iš miesto centro į Kalvarijų turgavietę.

³⁷ Toks pat vėjus vyko ir 1941 m., kai per dieną buvo pakeista 100 gatvių pavadinimų (*Vilniaus balsas*. 1941 05 21).

³⁸ Tyzenhauzų – Kovo 8-osios, Kankinių – Minsko plentas, Zetelos – Garvežių, Strašūno – Žemaičių, Fino – Skersinė, Gaono ir Stiklių – Stiklių g., Žydų – Stiklių skg., Išganytojo – Bokšto, Kalėjimo – Lukiškių, Krivių – Lenktoji, Kalinių – Lentpjūvių, Sniadeckio – Rašytojų, Gudų – Baltarusių, Radviliškio ir Žemaičių – Šiaulių, Bakanausko – Žolyno, Dariaus ir Girėno – Aerodromo, Mykolo Paco – Stačioji, Radvilų – Pirties, Švarco – Senasis skg., Danilevičiaus – Sniego, Kryžiaus kalnas – Pušyno kelias, Šiaulių – Stadiono (VAA. F. 761. Ap. 9. B. 255).

³⁹ 1950 03 24 priimtas Vilniaus miesto Vykdomojo komiteto sprendimas „Dėl miesto radiofikavimo“: „Iki 1950 pabaigos mieste turi būti 12 000 radijo taškų. Iki 1950 04 20 radijofikuoti miesto parkus, sodus ir aikštes“ (VAA. F. 761. Ap. 9. B. 201).

2 pav. Antrajame „Pergalės“ paminklo Vilniuje konkurse antrąja paskatinamąja premija apdovanotas V. Anikino, I. Medvedevo ir V. Mikučiano pasiūlymas, 1948 (Mačiulis 2008: 345)

VILNIAUS CENTRAS: TARYBŲ AIKŠTĖ IR PERGALĖS PAMINKLAS

1945 m. birželį žurnale *Jaunimo gretos* Architektūros valdybos viršininkas Jonas Kumpis rašė: „Miesto architektų pagamintas pirmas generalinio plano schemas variantas jau buvo apsvarstytas vietinių įstaigų atstovų ir atvykusios iš Maskvos architektų ir akademikų brigados. Bendri generalinio plano pagrindiniai dėsniai buvo pripažinti ir tik smulkmenose buvo padaryta keletas nurodymų plano patobulinimui“⁴⁰. Pripažintasis generalinis planas numatė ne tik atstatyti karo metu smarkiai sugriautą miestą, bet ir rekonstruoti jį pagal sovietinius miestų planavimo principus. Nutarta, kad Vilniui reikalingas naujas sovietinis centras, atspindėsiantis naują respublikos vystymosi etapą. Po neilgų svarstymų centrą buvo nuspręsta perkelti iš Pilies (dab. Katedros) aikštės į apytuštę Tarybų (dab. Lukiškių) aikštę⁴¹. Oficialiai sprendimas buvo grindžiamas miesto plėtros į vakarus tendencija ir būtinybe organiškai Gedimino gatve (dab. Gedimino prospektu) susieti naująjį miesto centrą su senuoju. Panašu, kad sprendimą lėmė pragmatiškumas – Gedimino gatvė buvo bene vienintelė į bulvarą panaši tiesi gatvė Vilniuje, suformuota ideologiškai priimtiniausiu neoklasicistiniu stiliumi carinės Rusijos imperijos laikais. Pastatų mastelis šioje gatvėje taip pat labiausiai atitiko numatomų statyti architektūrinių ansamblių mastelius. Pasirinktame centro plėtros rajone beveik nieko nereikėjo griauti, tad ir investicijos turėjo būti nedidelės⁴².

1948 m. vyriausiojo Vilniaus architekto V. Mikučiano ir Vilniaus architektūros dirbtuvių užbaigtas generalinis miesto planas galutinai išplėtojo naujojo centro viziją: „Tarybų aikštė bus administracinis miesto centras, o kartu ir pagrindinis architektūrinis ansamblis. Aikštės gilumoje stovės Vyriausybės rūmai. <...> Taurakalnyje bus pastatytas Pergalės paminklas. Jis

⁴⁰ Kumpis, J. Būsimasis Vilnius. *Jaunimo gretos*. 1945. 6(9): 3.

⁴¹ Kitas svarstytas pasiūlymas buvo perkelti Vilniaus centrą į Naujamiestį ir formuoti jį dab. Mindaugo gatvės rajone (Mikučianis 2001: 72).

⁴² Tarpukariu lenkiškojo Vilniaus centras taip pat buvo planuojamas ant Adomo Mickevičiaus gatvės, dabartinio Gedimino prospektu ašies – buvusioje E. Ožeškienės aikštėje.

bus pastatytas ant Tarybų aikštės pagrindinės ašies tšasos. Tuo būdu pradedant nuo Černiachovskio [Žaliojo – R. A.] vardo tilto su krantine bei Revoliucijos muziejumi ir baigiant Tarybų aikšte su Vyriausybės rūmais iki pat Taurakalnio su Pergalės paminklu nusitęs jungtinis architektūrinis ansamblis⁴³. Galimybės Sovietų sąjungoje plėtoti didelius ansamblius architektams urbanistams atsivėrė įteisinus valstybinę žemės nuosavybę⁴⁴. Prisdėjo ir karo padaryti nuostoliai. Todėl kompleksinis miestų planavimas ir centrinių architektūrinių ansamblių projektavimas bei įgyvendinimas būdingas sovietiniams miestams. Būdingas jis ir kitoms totalitarinių užmojų XX a. pirmojoje pusėje turėjusių šalių sostinėms – Hitlerio Berlynui, Musolini Romai, Franco Madridui ir Atatürko Ankarai. Vis dėlto Sovietų sąjungoje ši tendencija apėmė kone visus miestus bei miestelius ir išaugo iki visuotinės praktikos. Populiariausias pokario sovietinės urbanistikos laimėjimo pavyzdys buvo Stalingradas, šiek tiek anksčiau surengti Kijevo ir Minsko centrų suplanavimo konkursai.

1946 m. maskviškė Architektūros reikalų valdyba prie SSRS Ministrų Tarybos paskelbė uždarą konkursą, kurio dalyviai turėjo detalizuoti monumentalų centrinių Vilniaus ansamblių. Anot Jono Kumpio, konkurse dalyvavo „žymūs Maskvos ir Leningrado architektai-meistrai, taip pat jauni Lietuvos architektai“⁴⁵. Natūraliai ar organizuotai konkursas susilaukė nemenko atgarsio. Šia tema iš karto imta rašyti mokslinius darbus. Išsamiausiai konkurso sąlygas ir eigą aprašė Maskvos Visuomeninių ir pramoninių pastatų architektūros instituto studentas L. Bogdanovas⁴⁶. Savo studijoje apie Rygos, Talino ir Vilniaus centrų rekonstrukcijas jis rašė, kad centriniame Vilniaus ansamblyje turėjo atsirasti Vyriausybės rūmai, Aukščiausiosios Tarybos rūmai, LKP(b) Centro Komiteto rūmai, kelios ministerijos ir Pergalės paminklas. Vertinimo komisija svarstė administracinių statinių išdėstymą, jų tūrių ir siluetaų sprendinius, susisiekimo klausimus, pastatų architektūros ryšį su istoriniu miesto charakteriu ir vietos Pergalės paminklui parinkimą. Nors nebuvo siūlymo, kuris visiškai atitiktų vertinimo komisijos⁴⁷ reikalavimus, konkurse išryškėjo svarbiausi centrinio Vilniaus ansamblio akcentai: Pergalės paminklas ir Pergalės parkas ant Tauro kalno bei Vyriausybės rūmų dangoraižis Tarybų aikštės gilumoje, kurio fasadas nukreiptas į Gedimino gatvę. Įgyvendintas toks architektūrinis kompleksas būtų smarkiai pakeitęs tiek Vilniaus siluetą, tiek charakterį ir priartinęs Vilnių prie didžiųjų Sovietų sąjungos miestų.

Centrinio Vilniaus ansamblio konkurso metu buvo teikiami ir idėjiniai pasiūlymai dėl Vyriausybės rūmų pastato, sprendžiama, kaip teigiama V. Bogdanovo studijoje, sunkiausia

⁴³ Mikučionis, V. Nauji Vilniaus bruožai. *Tiesa*. 1948 04 01.

⁴⁴ Kaip savo disertacijoje pabrėžia Vaidas Petrulis (Petrulis 2005: 17).

⁴⁵ Po du pasiūlymus buvo pateikta iš Maskvos ir Leningrado, po vieną – iš Vilniaus ir Kauno. Savo pasiūlymus konkursui pristatė SSRS Architektūros akademijos tikrasis narys N. Gegela, SSRS Architektūros akademijos narys korespondentas I. Sobolevas, V. Mikučianis, V. Zubovas su K. Šešelgiu ir kiti (Jono Kumpio–Kumpikevičiaus fondas, *LLMA*. F. 204. Ap. 1. B. 80. L. 1).

⁴⁶ Богданов, Л. С. „Рига, Таллин, Вильнюс. Реконструкция исторически-сложившегося ансамбля центра города [mašinarštis]. Maskva. Visuomeninių ir pramoninių pastatų architektūros institutas, Darbo vadovas dr. N. J. Kolli (Jono Kumpio–Kumpikevičiaus fondas. *LLMA*. F. 204. Ap. 1. B. 58. L. 230–253).

⁴⁷ Komisiją sudarė: SSRS Architektūros akademijos tikrasis narys S. Černyšovas, Stalino premijos laureatas architektas dailininkas I. Rožinas, architektas V. Gugelis, Lietuvos sovietinių architektų sąjungos pirmininkas A. Lukošaitis, Kauno vyriausiasis architektas F. Bielinskis, LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas M. Šumauskas, Architektūros reikalų valdybos pirmininkas J. Kumpis, LKP(b) Vilniaus komiteto sekretorius A. Cistiakovas, Vilniaus vykdomojo komiteto pirmininkas P. Kareckas, Lietuvos sovietinių dailininkų sąjungos pirmininkė L. Vaineikytė, Lietuvos sovietinių rašytojų sąjungos pirmininkas P. Cvirka (Jono Kumpio–Kumpikevičiaus fondas. *LLMA*. F. 204. Ap. 1. B. 80. L. 2).

3 pav. Antrajame „Pergalės“ paminklo Vilniuje konkurse geriausiai įvertintas V. Veselovskio, L. Kazarinskio ir A. Kolosovo pasiūlymas, 1948 (*Švyturys*. 1949. 2: 16)

rūmų ir architektūros paminklo Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios suderinimo problema. 1951 m. įvyko Vyriausybės rūmų Tarybų aikštėje projekto konkursas. Pasiūlymus teikė Maskvos, Leningrado ir LSSR architektų grupės. Po svarstymo Architektūros reikalų valdyba pavedė Respublikos architektūros dirbtuvėms tobulinti Vyriausybės rūmų projektą atsižvelgiant į pateiktus pasiūlymus⁴⁸. 1952 m. spaudoje aptariamas būsimųjų rūmų ir Mokslininkų namų suderinamumas, straipsnis iliustruojamas LSSR Architektų sąjungos nario Vladimiro Afanasjevo rūmų projektu⁴⁹. Greičiausiai šis Maskvos Tarybų rūmų projektą (aut. Borisas Iofanas) mėgdžiojantis pasiūlymas ir buvo išrinktas geriausiu (priešais rūmus matyti mažytis tik ką pastatyto Lenino paminklo siluetas).

1947 m. antroje pusėje įvyko Architektūros reikalų valdybos organizuotas Pergalės paminklo konkursas, o 1947 m. gruodį surengta 42 konkursui pateiktų projektų paroda⁵⁰. Konkurse dalyvavo vietiniai menininkai ir autoriai iš Maskvos, Leningrado bei kitų SSRS miestų. Spaudoje žadama, kad vos tik vertinimo komisija⁵¹ išrinks tinkamiausią projektą, bus pradėti parengiamieji paminklo statybos darbai. Deja, komisija nerado pirmosios ir antrosios vietos vertų pasiūlymų. Trečiąją vietą užėmė Leningrado architektų-dailininkų kolektyvas⁵², o Architektūros reikalų valdybai ta pati komisija pasiūlė skelbti Pergalės paminklo projekto konkursą iš naujo⁵³. Pergalės paminklo konkurso medžiagos nepavyko rasti, tad galima tik spėti kodėl komisija nerado tinkamo pasiūlymo. Tikėtina, kad paminklų projektai buvo žemo meninio lygio, be to, tikėtina, kad „lietuviškai“ komisijai ne visai aiškūs buvo ir tokio svarbaus socrealistinio projekto vertinimo kriterijai.

⁴⁸ Tiesa. 1951 01 07.

⁴⁹ Kazarinskis, L. Apie Vilniaus architektų darbus. *Literatūra ir menas*. 1952 06 29. Nr. 26(296); Sostinės statybos (pasikalbėjimas su V. Mikučianiu). *Švyturys*. 1952 07 15. Nr. 13(85): 10–11.

⁵⁰ Pergalės paminklo projektų paroda. *Tiesa*. 1947 12 21.

⁵¹ Komisijai vadovavo Vladas Niunka (1907–1983). Kiti komisijos nariai: K. Preikšas, J. Kumpis, P. Kareckas, V. Gugelis, V. Mackevičius, L. Zimanas, P. Sičkarčiukas, A. Smirnovas, V. Mikučianis, P. Aleksandravičius (*Tiesa*. 1947 12 28).

⁵² O. A. Ivanova; L. L. Šreter; M. P. Savkevič; J. P. Grimiečinskaja; L. N. Lindrot (*Tiesa*, 1947 12 28).

⁵³ Komisija taip pat siūlė įsigyti premijuotąjį ir dar tris projektus: 1. B. N. Banikin, B. K. Gromiko, arch. M. S. Fišas, (Leningradas); 2. V. Anikinas

ir L. Anikina (Vilnius); 3. V. Veselovskis (Vilnius) (*Tiesa*. 1947 12 28).

4 pav. Vyriausybės rūmų Tarybų aikštėje projektas. Archit. Vladimiras Afanasjevas, 1952 (*Literatūra ir menas*. 1952 06 29. Nr. 26: 296)

1948 m. pabaigoje įvykęs uždaras Pergalės paminklo konkursas irgi nebuvo sėkmingas. Kadangi konkurse buvo sprendžiamos architektūrinio ansamblio problemos, jame dalyvavo tik architektai: trys vietinių architektų „brigados“, viena – Leningrado ir viena – Maskvos. Pirmosios vietos negavo niekas, o antroji paskirta neseniai į Vilnių atvykusių V. Veselovskio, Levo Kazarinskio ir Anatolijaus Kolosovo komandai. Komisija palankiai įvertino jų pasiūlytą iš trijų pusių „architektūrinių masyvų“ apsuptą obeliską, raudonarmiečio ir lietuvis figūrinę kompoziciją jo viršuje ir ovalinę aikštę, jungiančią paminklą su Jono Basanavičiaus gatve⁵⁴. Projektas atspindėjo primityvią politinės valdžios įsiteisinimo logiką: sąjunga išreikšta lietuvaite ir raudonarmiečio apsikabinimu, o galia – masteliu. Ne veltui visuose straipsniuose apie paminklus pabrėžiamas jų aukštis tiksliai nurodant jį metrais.

1949 m. rudenį V. Veselovskis dar tobulino Pergalės parko planą, tačiau projektas toliau nebejudėjo. 1947–1952 m. buvo ir daugiau suplanuotų, aukštesnės ar žemesnės valdžios patvirtintų, tačiau neįgyvendintų reprezentacinių projektų. Pavyzdžiui, 1947 m. buvo surengtas Vinco Mickevičiaus-Kapsuko, Karolio Poželos, Juliaus Janonio, Žemaitės, Liudo Giros, Salomėjos Nėries, Petro Cvirkos ir Onos Sukackienės biustų bei paminklų kūrybos konkursas, liudijęs, kad pagaliau baigtas rengti vietinių revoliucinio judėjimo herojų sąrašas ir pradamas įgyvendinti lietuviškasis monumentaliosios propagandos planas. „Pirmo tokio masto konkurso mūsų skulptūros istorijoje“⁵⁵ dalyviais tapo beveik visi Vilniaus skulptoriai. Šis konkursas taip pat nedavė rezultatų – konkursui pateikti projektai nebuvo įgyvendinti. Artėjant dešimtosioms Sovietų Lietuvos metinėms LSSR Ministrų Taryba nutarė pastatyti Vilniuje šių veikėjų biustus, greičiausiai sukurtus 1947 m. konkursui. Tačiau miesto vykdomojo komiteto pirmininkas Kareckas pareiškė, kad lešų paminklams neturi ir jų statyti neketina⁵⁶. Biustams ir paminklams teko laukti geresnių laikų. 1951 m. Vilniaus miesto vykdomasis komitetas nutarė Dailės muziejaus (Rotušės) aikštėje pastatyti Maksimo Gorkio biustą⁵⁷, o 1952 m. Kom-

⁵⁴ Paskatinamąsias premijas gavo K. Šešelgio ir S. Ščesnulevičiaus bei V. Anuškinio, I. Medvedevo ir V. Mikučianio projektai (Kumpis, J. Pergalės paminklo konkurso rezultatai. *Tiesa*. 1949 01 20).

⁵⁵ Banaitis, J. Vertingais meno atsiekimais sutikime 30-sias Didžiojo Spalio sukaktuves. *Tiesa*. 1947 07 19.

⁵⁶ LCVA. F. R-754. Ap. 4. B. 2187.

⁵⁷ VAA. F. 761. Ap. 9. B. 256.

jaunimo sode (buv. Bernardinų sode, dab. Sereikiškių parke) – Stalino skulptūrą⁵⁸. Nei vienas, nei kitas numatytose vietose neatsirado.

Iš tiesų visą aptariamąjį laikotarpį lydi planuoti, bet neįgyvendinti ir neplanuoti, bet įgyvendinti projektai. Tai liudija keletą dalykų. Pirma, vietinė valdžia įvairiomis iniciatyvomis uoliai stengėsi įrodyti savo lojalumą sovietiniam centrui, o tvyrojusi politinė įtampa vertė galvoti, kaip pademonstruoti savo ištikimybę ir „išnešti sveiką kailį“⁵⁹. Antra, sistema neveikė sklandžiai, buvo daug nesuskalbėjimo ir akligatvių. Trečia, Lietuva ir jos sostinė nebuvo aukščiausios valdžios dėmesio centre, nes neprilygo, pavyzdžiui, Ukrainai bei jos miestams nei savo ekonominėmis galiomis, nei masteliu. Ir ketvirta, pokario ekonominė situacija buvo tokia prasta, kad net reprezentaciniais projektams dažnai pritrūkdavo lėšų. Kaip tik pasitariesiems veiksniams, manau, turime būti dėkingi už tai, kad visi stalininio „penkmečio“ sumanymai nebuvo realizuoti.

DEŠIMTOSIOS SOVIETINĖS LIETUVOS METINĖS IR STALINO PAMINKLAS

Dešimtosios sovietų valdžios paskelbimo Lietuvoje metinės 1950 m. buvo išties reikšmingiausia stalininės Lietuvos reprezentacinės išvaizdos kūrimo darbų data. Ta proga sunaikintas Kauno istorijos muziejaus sodelis⁶⁰, Kaune pastatytos Stalino ir Lenino figūros⁶¹, iškilo vietinių ir sąjunginių herojų paminklai kituose Lietuvos miestuose. Prieš pat iškilmes patvirtintas sovietų Lietuvos himnas⁶². Ypač susirūpinta šventine Vilniaus išvaizda. Iki liepos 21-osios buvo užbaigti „Vilniaus“ (buv. Šv. Jurgio) viešbučio dalies atstatymo darbai, tvarkomas Komjaunimo sodas⁶³, nudažyti Didžiosios, Pilies, Gedimino, Komjaunimo (buv. ir dab. Pylimo) gatvių fasadai, surengta respublikinė jubiliejinė dailės paroda. Tų pačių metų gegužės–birželio mėnesį susprogdinti Antano Vivulskio Trys kryžiai, nugriautos Katedros frontono skulptūros, sunaikintos Jeruzalės Kryžiaus kelio koplyčios. Buvo ketinama jubiliejaus proga atidengti jau trejus metus kuriamą paminklą generolui Černiachovskiui⁶⁴, bet dėl įvairių vėlavimų iškilmes teko nukelti. Vietoje to Stoties aikštėje visai neplanuotai iškilo „visų tarybinės liaudies pergalių įkvėpėjo ir organizatoriaus, geriausio lietuvių tautos bičiulio didžiojo Stalino“⁶⁵ monumentas.

Laikas tokiam žingsniui tikrai buvo pribrendęs: respublikiniai laikraščiai nuolat pranešdavo apie Stalino paminklų atidarymus didesniuose ir mažesniuose SSRS miestuose. Tuo

⁵⁸ VAA. F. 761. Ap. 9. B. 326.

⁵⁹ Informacija apie Stalino praktikuotus Kamunistų partijos „valymo“ metodus sovietinei Lietuvos valdžiai, be abejo, buvo žinoma. Gerai žinomas jiems buvo ir Rusijos baudžiamojo kodekso specialiosios dalies 58 straipsnis, kurio 14 punktas skambėjo taip: „Kontrevoliucinis sabotazas, t. y. sąmoningas kieno nors nustatytų pareigų nevykdymas arba jų vykdymas atmetinai, specialiai siekiant susilpninti vyriausybės ir valstybinio aparato galias, baudžiamas laisvės atėmimu nuo vienerių metų su viso arba dalies turto konfiskavimu iki, ypač sunkinančiomis aplinkybėmis, aukščiausios socialinės ginties priemonės – sušaudymo su turto konfiskavimu.“ (Vertimas – R. A. <http://his95.narod.ru/doc22/st58.htm>, žiūrėta 2009 10 27.)

⁶⁰ LCVA. F. R-754. Ap. 4. B. 2187. L. 17.

⁶¹ „Stalino ir Lenino prospektų sankryžoje iškilo drg. Stalino skulptūrinė stovyla. Drauge su pjeđestalu ji siekia 4 m. Parodos ir Sporto g. Sankryžoje, prie Pionierių rūmų, pradameda statyti Lenino skulptūrinė stovyla“ (*Tiesa*. 1950 05 28).

⁶² LTSR himnas nuo 1950 iki 1988 m. Muzika Balio Dvariono ir Jono Švedo, žodžiai Antano Venclovos.

⁶³ 1948 10 29, 30-ųjų VLKJS metinių proga Vilniaus miesto Vykdomasis komitetas nusprendė Jaunimo sodą pavadinti Komjaunimo sodu (VAA. F. 761. Ap. 9. B. 117. L. 198).

⁶⁴ Paminklas I. D. Černiachovskiui – iki Tarybų Lietuvos dešimtmečio. *Tiesa*. 1950 04 18.

⁶⁵ Bieliauskas, F. Atsikuria ir auga Vilnius. *Tiesa*. 1950 07 13.

tarpu Vilnius – respublikos sostinė – vis dar nebuvo „paženklintas“⁶⁶. Neįtikėtinai vėlai, tik 1950 m. birželio 28 d., likus mėnesiui iki iškilmių, Vilniaus miesto Vykdomasis komitetas priėmė nutarimą „Dėl centrinio skvero Stoties aikštėje sutvarkymo ir bronzinio monumento I. V. Stalinui pastatymo“⁶⁷. Nutarime numatoma pastatyti pusketvirto metro aukščio skulptūrą ant granitinio postamento. Pasirašant nutarimą skulptūra dar nebuvo išlieta. Pirmoji žinutė spaudoje pasirodė liepos 13 d. – likus savaitei iki jubiliejaus.

Mikučianis prisimena, kad „ruošiantis pažymėti tarybų valdžios Lietuvoje dešimtmetį, susigriebta, jog reikėtų pastatyti Vilniuje paminklą“⁶⁸. Originalios skulptūros sukūrimui nebuvo nei laiko, nei pinigų, nei reikalo. Pasirinkta kartotinė Stalino skulptūra. Kartotiniai paminklai buvo plačiai paplitę SSRS. Vien Tomskio realizuotų darbų sąrašas byloja, kad tokios pačios skulptūros buvo statomos visoje SSRS teritorijoje. Kaskart statant oficialiusius, propagandinius paminklus nebuvo tikimasi originalaus meninio sprendimo. Pavyzdžiui, Tomskiu pirminėje, originaliojoje, Stalino statuloje pavyko įkūnyti partijos kuriamą Stalino, Sovietų sąjungos tėvo ir globėjo, įvaizdį. Tiražuojamas šis įvaizdis virto emblema, arba ženklu. Ženklas, tarsi plakatas ar transparantas, tarnavo tik propagandai. Be to, monumentalioji sovietinė propaganda turėjo politinio švietimo bruožų – tik lietuvių kalba išskalti vaizduojamų personalių vardai liudijo, kad paminklai skirti vietinei bendruomenei ugdyti.

Skubiai prireikus Stalino paminklo Lietuvos vyriausybė kreipėsi į tuomet triskart stalininės premijos laureatą Tomskį, kuris vilniečiams buvo žinomas iš 1947 m. vykusio

5 pav. Stalino paminklas Vilniuje. Skulpt. Nikolajus Tomskis, 1950, brona (*Tiesa*. 1950 07 22)

⁶⁶ 1950-ųjų pradžios Vilniuje „trimatis“ Stalinas vis dar buvo tik muziejų ir viešųjų įstaigų interjeruose: P. Vaivados Stalino biustas puošė po rekonstrukcijos 1947 03 11 atidarytą Operos ir baletų teatrą; 1947 05 13 *Tiesa* pranešė, kad „Vilniaus centrinio pašto salę greitai papuoš dviejų su viršum metrų aukščio skulptūra – draugo Stalino stovyla“, neseniai atsiųsta iš Kijevo taikomosios dailės kombinato dirbtuvių (autorius – prof. Belostockis); 1949 12 13 ta pati *Tiesa* rašė, kad Stalino gimimo 70-mečio garbei skulptorius P. Vaivada sukūrė „didžiojo vado skulptūrą, kuri papuoš LTSR Revoliucijos muziejaus salę“.

⁶⁷ Sprendimas Nr. 474. VAA. F. 761. Ap. 9. B. 204.

⁶⁸ Autorius klaidingai nurodo, kad jubiliejaus proga buvo pastatytas Lenino, o ne Stalino paminklas (Mikučianis 2001: 70).

Černiachovskio paminklo Vilniuje konkurso. 1945–1951 m. Tomskis sukūrė tris pagrindinius kartotinės Stalino statulos variantus. Itin išpopuliarėjo 1948 m. parodoje „30 metų sovietų karinėms pajėgoms“ eksponuota bronzinė figūra, kuri ir atsirado Vilniuje. Kariškai apsirengęs Stalinas tvirtai stovi ir iš aukšto tėviškai žvelgia į miestą. Viena ranka būdingai užkišta už atlapo, kitoje – susuktas dokumentas. Tokia pat Stalino skulptūra tarp 1948 ir 1953 m. buvo pastatyta Taline (1950), Stalingrade, Jaltoje, Poliarnij mieste, Karagandoje, Stavropolyje, Sestrorecke ir Maskvos metro stotyje „Kurskaja“. Skulptūra taip pat buvo eksponuojama Treťjakovo galerijoje, Rusų muziejuje ir Centriniam karinio jūrų laivyno muziejuje Leningrade. Taigi Vilniaus Stoties aikštėje iškilęs paminklas toli gražu nebuvo „bet koks“ – tai buvo patikrintas ir palaimintas reprezentacinis sovietinės stalininės valdžios ženklas.

Stalino figūra (3,5 metro aukščio) buvo užkelta ant granitinio pjedestalo (5 metrų aukščio). Tai buvo pirmas realizuotas reprezentacinis objektas mieste, jei neskaitysime Jaunimo stadiono Gedimino gatvės gale ir pavienių pastatų šioje gatvėje, kurie turėjo ne tiek propagandinę, kiek praktinę paskirtį. Dabar ištuštėjusi geležinkelio stotis pokariu buvo svarbiausi miesto vartai. „Gyvosios“ valdžios iniciatyva reprodukuojami jos pačios atvaizdai virto „gyvais“ valdžios atstovais: pasitinkantis atvykstančius prie vartų ir palydintis išvykstančius Stalinas prižiūrėjo ir kontroliavo, neleido užsimiršti ir ženklino teritoriją.

Po 1956 m., pasikeitus politinei valdžiai ir Stalinui tapus neigiamu sovietinio panteono herojumi, jo skulptūra iš Stoties aikštės dingo. Šiuo metu ji eksponuojama Grūto parke.

ČERNIACHOVSKIO ĮAMŽININIMO ŽENKLAI: AIKŠTĖ, PAMINKLAS IR TILTAS

1945 m. vasario 18 d. fronte žuvo Ivanas Černiachovskis. Kadangi iš Ukrainos kilęs generolas pasižymėjo vaduojant Vilnių, propagandos ir patogumo sumetimais, nepaisant tuomet žinotų higienos reikalavimų, buvo nuspręsta jį palaidoti miesto centre. Laidojimo vieta pasirinkta Elizos Ožeškienės (dab. V. Kudirkos) aikštė, kuri 1944 m. virto žuvusiųjų sovietų armijos karių ka-

6 pav.

Ivano Černiachovskio paminklas Vilniuje. Skulpt. Nikolajus Tomskis, archit. Levas Golubovskis, 1950, bronzos (*Vilnius*). Albumas. Vilnius: Mintis, 1985. 130–140)

pinėmis. Tarpukario Vilniuje tai buvo viena svarbiausių miesto aikščių – svarstyta joje pastatyti paminklą Adomui Mickevičiui. Dar anksčiau, carinės Rusijos laikais, aikštėje stovėjo Šv. Aleksandro Nevskio koplyčia-paminklas rusų kariams, žuvusiems malšinant 1863 m. sukilimą.

Ant generolo kapo 1945 m. pastatytas laikinas medinis obeliskas pagal Vilniaus vyr. architekto V. Mikučiano eskizą. Jam ir architektui Kaziui Biševskiui patikėtas skvero suplanavimas. Tvarkant skverą eilinių karių palaikai buvo perkelti į Antakalnio karių kapines, o tų pačių metų gegužės 9-ąją – Pergalės dieną – medinio obelisko vietoje pastatyta taip pat laikina granitinė stela⁶⁹, skveras pavadintas Černiachovskio vardu. Stelos vietoje netrukus turėjo atsirasti paminklas. Nors paminklo konkursas paskelbtas nedelsiant, jis buvo pastatytas tik 1950-aisiais.

Meno reikalų valdybos prie SSRS Ministrų Tarybos kuruotas Černiachovskio įamžinimo projektas prasidėjo 1946 m. paskelbus visasąjunginį konkursą generolo paminklui Vilniuje. Konkursą laimėjo Tomskis. 1947 m. pabaigoje jis pristatė baigtą paminklo maketą ir tikėjosi jį pastatyti iki ketvirtųjų Lietuvos išvadavimo metų, t. y. 1948 m. liepos mėnesio⁷⁰. Tačiau, greičiausiai dėl lėšų ir laiko stokos, paminklo statyba ir aikštės sutvarkymo darbai vis strigo. Po dvejų metų tylos spauda pranešė, kad visus paminklo pastatymo darbus numatyta baigti iki dešimtojo sovietinės Lietuvos jubiliejaus – 1950-ųjų liepą. Po kiek laiko data nukelta į 1950 m. lapkričio 7 d. (33-iosios Spalio revoliucijos metinės). Ir tik 1950 m. lapkričio 21 d. *Tiesa* lakoniškai pranešė, kad paminklas Černiachovskiui baigtas statyti. Atidengtas jis tų pačių metų gruodžio 10 d. – matyt, laukti kitos garbingos datos nebebuvo galima.

Vilniuje pastatytasis Tomskio paminklas Černiachovskiui literatūroje apibūdinamas kaip vienas geriausių šio skulptoriaus darbų ir viena ryškiausių sovietinių karvedžių figūrų apskritai. Vienplaukis Černiachovskis stovi apsiautęs vėjo plaikstomą apsiaustą. Ryžtingas ir išdidus. Net ir ant kapo pastatytas paminklas vaizdavo ne tiek patį žuvusįjį, kiek oficialiai tipišką sovietinės armijos herojų-nugalėtoją. Nepaisant apmaudo, kad karvedys žuvo paskutiniaisiais

7 pav. Ivano Černiachovskio paminklo Vilniuje postamento reljefas. Skulpt. Nikolajus Tomskis, 1950, bronzos (*Vilnius*. Albumas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960. 45)

⁶⁹ V. Mikučianis nurodo, kad šiam obeliskui buvo panaudotos poliruoto granito plokštės, anksčiau numatytos A. Mickevičiaus paminklo statybai, dabar išdėstytos greta A. Mickevičiaus paminklo Maironio g. (Mikučianis 2001: 75, 76).

⁷⁰ Paminklas armijos generolui Černiachovskiui Vilniuje. *Tiesa*. 1947 12 21.

karo mėnesiais, ir skausmo dėl netekties, gedului čia nebuvo vietos. Generolo paminklas Vilniuje tarnavo kaip sovietinės karinės galios ir pergalės Antrajame pasauliniame kare ženklas. Jį pastačius nebebuvo taip svarbu pastatyti Vilniuje Pergalės paminklą. Galbūt kaip tik dėl to pastarasis planas nebuvo įgyvendintas.

Užrašas lietuvių kalba „Armijos generolui Černiachovskiui I. D.⁷¹ nuo lietuvių tautos“ ir išvaduotojus pasitinkantys dėkingi lietuviai, pavaizduoti paminklo postamentą puošiančiuose bronziniuose reljefuose (architektas Levas Golubovskis), turėjo demonstruoti naują hierarchinę tvarką užkariautoje teritorijoje ir simboliniais ženklais rašyti sovietinę Vilniaus istoriją. Dėkingumas, nusizeminimas ir paklusnumas buvo svarbus leitmotyvas, turėjęs pastatyti naująsias Sovietų sąjungos nares į joms deramą jaunesniosios sesės vietą⁷².

Šiek tiek vėliau Neries krantines apimančią Vilniaus centro ansamblį papildė geležinis Černiachovskio vardo tiltas. 1947 m. vietoje sugriauto Žaliojo pastatytas laikinas medinis, o vietoje šio Leningrado inžinieriai suprojektavo metalinį tiltą per Nerį. Jo architektūrinis apipavidalinimas buvo patikėtas Vilniaus architektui Anikinui. Mikučianis prisimena, kad buvo parengta daugybė eskizų, išbandyti heraldikos motyvai, vėliavos, obeliskai ir kita, tačiau nepavyko rasti tinkamo sprendimo⁷³. Jį pasiūlė į talką pakviesti skulptoriai, ir 1950-ųjų dailės parodoje, skirtoje sovietinės Lietuvos dešimtmečiui, buvo eksponuojami keturių skulptūrinių grupių, stosiančių ant naujojo tilto atramų, eskizai: „Mokslo jaunimas“ (J. Mikėnas ir J. Kėdainis), „Taikos sargyboje“ (B. Pundzius), „Žemės ūkis“ (B. Bučas ir P. Vaivada) bei „Pramonė ir statyba“ (pradžioje vadinta „LTSR sostinės atstatytojai“, V. Vyšniauskas). Tai – tipiškas stalininės architektūros skulptūrinio dekoru pavyzdys. Iliustratyvios propagandinės kompozicijos puošė ir SSRS paviljoną 1937 m. pasaulinėje Paryžiaus parodoje, ir Maskvos Tarybų Rūmų projektą, ir LSSR paviljoną 1954 m. Visasąjunginėje žemės ūkio parodoje Maskvoje. 1951 m. Žaliojo tilto figūrinės kompozicijas labai gerai įvertino speciali vietinė komisija, o 1952 m. pabaigoje skulptūros jau stovėjo savo vietose.

Černiachovskio vardo tiltas tapo vieninteliu stalininio Vilniaus objektu, kurį buvo patikėta įprasminti vietiniams skulptoriams. Geriausi Lietuvos skulptoriai jau turėjo pakankamai patirties dekoratyvinėms tipinių sovietinių studentų, kareivių, statybininkų ir valstiečių figūroms sukurti. Asmenybę niveliuojančios, plakatiškos, bet profesionaliai atliktos socialistinio realizmo stiliškos skulptūros vaizdavo atletišką, jauną ir ryžtingą sovietinį pilietį – socialistinės respublikos ateitį – ir demonstravo svarbiausias sovietinės valstybės plėtros kryptis: švietimą (arba propagandą), žemės ūkį (valstietiją), pramonę (darbininkiją) ir kariuomenę. Reikia pripažinti, kad lietuviai „išlaikė socrealizmo egzaminą“.

Stalino laikais plačiai propaguetas kolektyvinis menininkų darbas eliminavo autorystę, individualų braižą ir originalumą, paversdamas pačius dailininkus beasmeniais atlikėjais. Individualus braižas ir originali kūryba net ir vienietinėse skulptūrose nebuvo svarbu. Svarbu buvo sukurti ideologinius rėmus atitinkantį, visų sovietinių piliečių vienodai perskaitomą propagandinį ženklą.

⁷¹ Tipiškas rusiškas vardo ir tėvavardžio sutrumpinimas.

⁷² 1993 m. Černiachovskio skulptūra be pjedestalo perduota Voronežo miestui ir pastatyta Geležinkelio stoties aikštėje, pjedestalo reljefai ir užrašas šiuo metu yra Grūto parke. Karvedžio palaikai perkelti į Maskvos Novodevičjės kapines.

⁷³ Mikučianis 2001: 162.

LENINO PAMINKLAS IR STALINO PROSPEKTAS

1948–1952 m. *Tiesa* uoliai ruošė skaitytojus Lenino paminklo statyboms Vilniuje. Bene kas mėnesį pasirodydavo vieno sakinio pranešimai apie Lenino paminklus, atidengtus įvairiausiose Sovietų sąjungos vietovėse. Anuomet tokios žinutės turėjo skambėti kaip gyvi priekaištai – paminklas Leninui pastatytas Kustanajuje, Kurske, Kislovodske, Charkove, Slonime, Tartu, Užgorode, Vitebske, Machačkaloje, Derbente ir t. t., o Vilniuje jo vis nėra. Situaciją „imta taisyti“ 1950-aisiais. Metų pabaigoje laikydamasis protokolo Vilniaus vykdomasis komitetas išsiuntė LSSR Ministrų Tarybai oficialų prašymą leisti komitetui 1950–1951 m. pastatyti Vilniuje „paminklą Sovietinės valstybės įkūrėjui V. I. Leninui“⁷⁴. Prie prašymo buvo pridėta numatomo pastatyti paminklo nuotrauka⁷⁵. Savo prisiminimuose Mikučianis nurodo, kad buvo svarstytos dvi galimos paminklo pastatymo vietos – Pilies aikštė, kuri buvo geriau sutvarkyta, arba Tarybų aikštė⁷⁶. Vis dėlto 1951 m. birželį LSSR Ministrų Taryba patvirtino Tomskio ir Mikučianio parengtą Lenino paminklo Tarybų aikštėje projektą. Inicijavai turėjo būti pritarta aukščiausiu lygiu, tad liepos mėnesį projektą patvirtino SSRS Meno reikalų valdybos sušaukta Meno ekspertų komisija⁷⁷. Šis paminklas, kaip ir visi kiti, buvo statomas už Lietuvos SSR lėšas. Aikštės sutvarkymo projektą taip pat parengė Mikučianis, neseniai sėkmingai įgyvendinęs Černiachovskio aikštės rekonstrukciją. 1952-ųjų pavasarį spauda džiaugėsi būsima gražiausia miesto aikšte: įrengiamos plačios alėjos, sodinami nauji želdiniai, asfaltuojamos gatvės⁷⁸. Liepą Mikučianis pristatė nuveiktus darbus: „<...> rausvi, plytmiščiais išpilti takeliai. Į centrą eina plati alėja, kurios viduryje įrengiamas gėlių kilimas. Iš įvairiaspalvių gėlių bus išausta kūjo ir pjautuvo emblema, o aplinkui – lietuviški ornamentai“⁷⁹.

Vilniuje pastatytoji Tomskio Lenino skulptūra buvo nedaug modifikuota dar 1940 m. sukurto paminklo Voroneže kopija. Tokia pati Tomskio skulptūra iki šiol stovi Irkutske. Anot Mikučianio, ta pati skulptūra buvo pastatyta ir Leningrade⁸⁰. Kartotinės skulptūros pasirinkimą ir vėl lėmė laiko trūkumas, riboti finansiniai ištekliai bei nepakankamai aukštas vietinių skulptorių statusas. Be to, kaip minėta, kartotinių paminklų praktika buvo visiškai įprasta pokario Sovietų sąjungoje⁸¹.

Pasiruošimą šventei užbaigė liepos 19 d. priimtas miesto Vykdomojo komiteto nutarimas pakeisti gatvių pavadinimus: nuo tada Tarybų aikštė ėmė vadintis Lenino aikšte, o Gedimino gatvė – Stalino prospektu. Liepos 20 d., sovietų valdžios paskelbimo Lietuvoje dvylik-tųjų metinių išvakarėse, paminklas Leninui buvo atidengtas⁸². Kitą dieną Stalino prospektu judėjo šventinis darbo žmonių paradas. Sovietinio miesto veido tvarkymo darbai tuo tarpu buvo užbaigti.

⁷⁴ VAA. F. 761. Ap. 9. B. 207.

⁷⁵ Archyve ji neišliko.

⁷⁶ Mikučianis 2001: 70.

⁷⁷ LCVA. F. R-754. Ap. 4. B. 2868. P. 101–102.

⁷⁸ *Tiesa*. 1952 05 16, 1952 06 19.

⁷⁹ *Tiesa*. 1952 07 13.

⁸⁰ Mikučianis 2001: 70.

⁸¹ Lenino paminklas Vilniuje demotuotas 1991 m. Dabar jis yra Grūto parke.

⁸² *Tiesa*. 1952 07 22.

IŠVADOS

Sovietinio Vilniaus tvarkymo ir pertvarkymo darbai, prasidėję iškart po Lietuvos paskelbimo sovietine respublika, o Vilniaus – jos sostine, iki pat 1947 m. neįgavo didesnio masto, nes propagandinius siekius stelbė nemažų finansinių sąnaudų pareikalavę griuvusių valymo ir miesto atstatymo darbai.

1947–1952 m. galima laikyti pirmuoju sovietinio Vilniaus formavimo etapu. Šiuo laikotarpiu buvo parengtas Vilniaus miesto ir miesto centro generalinis planas, sutvarkyta ir centre miesto gatvė įtvirtinta Gedimino (vėliau – Stalino) gatvė, pastatytas Stalino paminklas Stoties aikštėje, generolo Ivano Černiachovskio paminklas buv. Elizos Ožeškienės (dab. V. Kudirkos) aikštėje, atstatytas ir skulptūromis dekoruotas Žaliojo tilto dekoratyvinės skulptūros. Sprendimo galia priklausė ideologiniams darbuotojams, kurie neturėjo reikiamo išsilavinimo, architektūriniai-urbanistiniai sprendiniai buvo patikėti jauniems, be patirties, tačiau „teisingai“ politiškai orientuotiems specialistams, o skulptūriniai akcentai – importuotiems aukščiausio lygio profesionalams. Taigi „įvežtinė“ ideologija buvo skleidžiama pasitelkus „įvežtinį“ meną, kurį kūrė „įvežtiniai“ menininkai.

Monumentaliosios propagandos plano uždaviniai, vietinių dailininkų ir architektų socialistinės kūrybos patirties stoka, patikrintų ir ideologiškai patikimų specialistų trūkumas vertė kviestis „kadrus“ iš Rusijos. Pokario Vilniaus kūrėjų komandą sudarė iki 1945–1947 m. Leningrade studijavę ir dirbę architektai-urbanistai, maskvietis skulptorius Nikolajus Tomskis ir partinė nomenklatūra. Lietuvių skulptoriams patikėtos tik Žaliojo tilto dekoratyvinės skulptūros. Sprendimo galia priklausė ideologiniams darbuotojams, kurie neturėjo reikiamo išsilavinimo, architektūriniai-urbanistiniai sprendiniai buvo patikėti jauniems, be patirties, tačiau „teisingai“ politiškai orientuotiems specialistams, o skulptūriniai akcentai – importuotiems aukščiausio lygio profesionalams. Taigi „įvežtinė“ ideologija buvo skleidžiama pasitelkus „įvežtinį“ meną, kurį kūrė „įvežtiniai“ menininkai.

Nestabili ekonominė ir politinė pokario situacija, menka Lietuvos reikšmė politiniame ir ekonominiame Sovietų sąjungos gyvenime bei nesinchroniškai veikianti propagandos ir ūkio „mašina“ neleido realizuoti visų 1947–1952 m. miesto pertvarkymo sumanymų. Neįgyvendintas liko monumentalus ansamblis, apimantis „Pergalės“ paminklą ant Tauro kalno ir Vyriausybės rūmus Tarybų aikštėje, nepastatyti kiti planuoti ansambliai ir paminklai. Dėl išvardytų priežasčių Vilniaus viešosios erdvės išvengė radikalių pertvarkymų ir dar didesnio masto sovietizacijos.

Visi Vilniaus viešosiose erdvėse pastatyti monumentai atliko vienintelę – propagandinę – funkciją: demonstravo Lietuvos vietą sovietinėje hierarchijos sistemoje, atspindėjo sovietinės ideologijos siekius ir perrašinėjo Lietuvos istoriją. Valdžios ženklų skaitomumą lengvino vienodos išraiškos priemonės (kartotinės figūros, portretinis panašumas ir tipiško herojaus vaizdavimas) ir užrašai vien tik lietuvių kalba. Visa tai turėjo užtikrinti, kad naujos sovietinės respublikos gyventojai supras naujuosius ideologinius ženklus teisingai ir vienodai.

Dirbtinėmis ir gana primityviomis priemonėmis bandyta suteikti stalinistiniams miesto pertvarkymo darbams nacionalinį charakterį: liaudies motyvas architektūroje ir gėlynuose, lietuviškais tautiniais rūbais „Pergalės“ paminklo projekto kompozicijoje, Vilniaus išvaduotojus pasitinkantys lietuviai Černiachovskio postamento reljefuose ir kt. Šie nacionaliniai elementai turėjo liudyti tiek centrinės valdžios atstovams, tiek pasauliui, kad draugiškų sovietinių respublikų sąjungą papildė dar viena tauta su savomis tradicijomis bei kultūra, tokiu būdu praturtindama ir taip jau margą Sovietų sąjungos tautų būrį.

Vilniuje buvo taikomas patikrintas viešųjų erdvių politinio įprasminimo priemonių kompleksas. Dėl pokario suirutės ir lėšų trūkumo pirmiausiai imtasi keisti simbolinę miesto erdvę bei diegti tuos naujosios valdžios ženklus, kuriems nereikėjo didelių materialinių

sąnaudų. Nauji gatvių, rajonų, įstaigų pavadinimai sovietino kasdieninį miestiečių žodyną. Naujų miesto plėtros principų kūrimas ir diegimas, svarbiausių administracijos įstaigų perkėlimas į naują centrą bei tradicinių susirinkimo vietų pakeitimas reorganizavo miesto gyvenimą. Vėliau imta rekonstruoti ir kurti fizinį miesto kūną: pastatyti ideologizuoto turinio bei formų monumentai ir statiniai, įgyvendinti urbanistiniai miesto pertvarkymai.

Viena vertus, išvardytas Vilniaus viešųjų erdvių sovietinimo priemonių kompleksas davė rezultatų – miestas įgijo sovietinės sostinės bruožų. Kita vertus, dėl ekonominių, politinių ir administracinių priežasčių jis išvengė didelių pertvarkymų.

Gauta 2009 10 13
Parengta 2009 10 20

Literatūra ir šaltiniai

1. *Art and Power: Europe under the Dictators 1930–1945*. Sud. E. J. Hobsbawm, D. Elliott, D. Ades, T. Benton, I. B. Whyte. London: Thames & Hudson Ltd, 1995.
2. Čepaitienė, R. Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos. *Lituanistica*. 2007. 53, 4(72): 36–50.
3. *XX a. lietuvių dailės istorija. III: Lietuvių tarybinė dailė 1940–1960*. Red. I. Korskaitė, I. Kostkevičiūtė, V. Liutkus. Vilnius: Vaga, 1990.
4. Grigoravičienė, E. *Antropologinės XX a. 7–10 dešimtmečio Lietuvos dailės dimensijos*. Humanitarinių mokslų sritys menotyros krypties daktaro disertacija [rankraštis]. VDA, 2001.
5. Grigoravičienė, E. Hegemonija ir homoseksualumas, arba kam atstovauja Žaliojo tilto skulptūros. *Reprezentacijos iššūkiai*. Vilnius: Tarptautinės dailės kritikų asociacijos Lietuvos sekcija, 2005. 47–52.
6. Jankauskas, V. *Aš pats sau neįdomus: pokalbiai su prof. Petru Aleksandravičiumi*. Vilnius: VDA leidykla, 1996.
7. Jankevičiūtė, G. Apie paminklus tautinio atgimimo laikotarpiams. Lietuva 1918–1940 ir 1998–1993. *Menotyra*. 1995. 2: 56–64.
8. Jankevičiūtė, G. Roberto Antinio ankstyvųjų paminklų savitumas. *Menotyra*. 1988. 16: 77–82.
9. Jankevičiūtė, G. Stilių takoskyra ir dailė viešumoje. *Tradicija ir ateitis*. Sud. I. Kuizinienė, E. Lubytė. Vilnius: Lietuvos dailininkų sąjunga, 2000. 10–12.
10. Jankevičiūtė, G. Takoskyra: menas ir paminklai. *Dailė*. 2003. 2 (<http://www.culture.lt/daile>, žr. 2009 09 10).
11. Janušonienė, M. *Valstybinė meno vertybių apsauga Lietuvoje 1919–2006 m.: istorinė raida ir rezultatai*. Humanitarinių mokslų sritys menotyros krypties daktaro disertacija [rankraštis]. VDA, 2009.
12. *Klasikos ilgesys: Juozo Mikėno kūryba tarp Paryžiaus ir Lietuvos*. Parodos katalogas. Sud. G. Jankevičiūtė, E. Lubytė. Vilnius: LDM, 2001.
13. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vyr. redaktorius A. Anušauskas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005.
14. *Lietuvos dailės istorija*. Sud. A. Andriuškevičius, A. Butrimas, R. Butvilaitė ir kt. Vilnius: VDA leidykla, 2002.
15. Mačiulis, A. Prieštaringas dešimtmetis. *Vilniaus dailės akademijos darbai*. 1993. 2: 139–149.
16. Mačiulis, A. Sovietinio laikotarpio architektūra. *Statyba ir architektūra*. 2004. 9: 10–11.
17. Mačiulis, A. *Permainingi metai: architekto užrašai*. Vilnius: VDA leidykla, 2008.
18. Matulytė, M. Sovietinės fotografijos funkcijos ir specifika 1940–1953 m. *Genocidas ir rezistencija*. 2003. 2(14): 69–102.
19. Menas ir politika: Rytų Europos atvejai. *Meno istorija ir kritika*. 2007. 3.
20. Michalski, S. *Public Monuments. Art in Political Bondage 1870–1997*. London: Reaction Books Ltd., 1998.
21. Mikučianis, V. *Norėjau dirbti Lietuvoje*. Vilnius: VDA leidykla, 2001.
22. Navickienė, E. *Nauja architektūra Lietuvos didžiųjų miestų istorinėje aplinkoje 1950–2003 m.* Humanitarinių mokslų sritys menotyros krypties daktaro disertacija [rankraštis]. VDA, 2004.
23. Novickas, A. *Miesto aikštė: formos ir turinio semantinis tyrimas*. Humanitarinių mokslų sritys menotyros krypties daktaro disertacija [rankraštis]. VDA, 2004.

24. Painter, B. *Mussolini's Rome: Rebuilding the Eternal City*. London: Palgrave Macmillan, 2007.
25. Paperny, V. *Architecture in the Age of Stalin: Culture Two*. New York: Cambridge University Press, 2002.
26. Petrulis, V. Nacionalinio savitumo strategijos sovietmečio Lietuvos architektūroje. *Urbanistika ir architektūra*. 2005. 29(1): 3–12.
27. Petrulis, V. Politika architektūroje: reiškinių prielaidos sovietmečio Lietuvoje. *Darbai ir dienos*. 2007. 102–118.
28. Petrulis, V. *Sovietmečio visuomeninių pastatų architektūra Lietuvoje: stilistinė raida ir sociokultūriniai kontekstai*. Humanitarinių mokslų srities menotyros krypties daktaro disertacija [rankraštis]. Kaunas: VDU, 2005.
29. Steinweiss, A. E. *Art, Ideology, and Economics in Nazi Germany: The Reich Chambers of Music, Theater, and the Visual Arts*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1996.
30. Šešelgis, K. Vilniaus miesto Lukiškių aikštės formavimo projektai. *Urbanistika ir architektūra*. 1997. 2(24): 32–52.
31. Šešelgis, K. *Gyvenimas. Mokslo darbai*. Vilnius: VGTU leidykla, 2000.
32. Tarkhanov, A.; Kavtaradze, S. *Architecture of the Stalin Era*. New York: Rizzoli, 1992.
33. *Tylusis modernizmas Lietuvoje*. Parodos katalogas. Sud. E. Lubytė. Vilnius: Tyto alba, 1997.
34. Tornau, Ū. Socialistinio miesto vizijos taikymas Lietuvoje: pokarinis Vilnius. *Europos erdvė: naujausios žinios apie genius loci*. Vilnius: Tarptautinės dailės kritikų asociacijos Lietuvos sekcija, 2004. 13–16.
35. Umbrasas, J. *Petras Aleksandravičius*. Vilnius: Vaga, 1985.
36. *Юозас Микенас*. Авт. сост. Н. Мурелите, Ио. Умбрасас. Москва: Сов. художник, 1983.
37. Минина, В. *Николай Васильевич Томский*. Москва, 1972.
38. Парамонов, А. В. *Николай Васильевич Томский*. Москва: Искусство, 1953.

RASA ANTANAVIČIŪTĖ

Five years of Stalin's rule: signification of Vilnius public spaces in 1947–1952

Summary

The article deals with the history of Vilnius public spaces during early years of the Soviet occupation. The author tries to find out how and why the face of the city was recreated: who made decisions and who did designs, which methods and why were chosen to build the Soviet Vilnius. Answers to these questions are sought by critical analysis of archival documents, newspapers of the time, memoirs of the contemporaries and recent publications on art and politics.

Although Vilnius was declared to be the capital of Lithuania right after the latter was announced a Soviet Republic in July 1940, the war and its aftermaths did not allow any substantial development until 1947. The five years between 1947 and 1952 can be called the first stage of Vilnius' sovietization. During this period, next to changes made to the symbolic space of the city (new street names, changed purposes of buildings), the general Vilnius development plan was prepared and the new city center made of two main transportation arteries was formed. The first artery – Gediminas (later Stalin and still later Lenin) avenue – was marked by the monument of the Soviet general Ivan Chernyakhovsky on the present Kudirkos Square in 1950 and the Lenin monument on the Lukiškių Square in 1952. The second artery, going from the railway station to the Kalvarijų market, was supplied with a new railway station building and Stalin's

monument in front of it in 1950 and the four decorative sculptural groups on the Green (Žaliasis) Bridge in 1952.

The main landmarks for the Soviet signification of Vilnius were set in two documents: Lenin's Monumental Propaganda Plan (1918) and Stalin's General Plan for Reconstruction of Moscow (1935). The ambitious tasks of the two programs, the lack of practice in the social realist style among local artists and architects, as well as shortage of ideologically reliable professionals were the reasons for inviting artists and architects from Russia to Vilnius. The team of the after-war Vilnius developers was formed of urban architects who came to Vilnius from Leningrad and a sculptor, five times Stalin Award winner from Moscow Nikolai Tomsky. The latter was the author of all the three above mentioned monuments. Meanwhile, Lithuanian sculptors could show their abilities only on the sculptural decorations of the Green Bridge. To put it in other words, imported ideology was spread with the help of imported art and by the hands of imported artists.

All monuments built in Vilnius served the sole purpose of propaganda. They demonstrated the place Lithuania occupied in the Soviet hierarchy system, depicted Soviet ideology and attempted to rewrite Lithuanian history. The legibility of these signs of power was facilitated by using uniform means of expression (multiplied statues, iconic resemblance and typical images of heroes) and inscriptions in the Lithuanian language. All this had to ensure that inhabitants of the new Soviet capital city will understand the new ideological signs in the same – right – way.

However, not all Vilnius development plans were materialized: a monumental ensemble embracing the Victory memorial on the Tauro Hill and the Palace of Soviets on the Lukiškių Square, as well as a number of other propaganda projects remained on paper. Thanks to the unstable after-war economic and political situation, the minor role Lithuania played in the political and economic life of the Soviet Union, and the malfunctions of the propaganda mechanism, the public spaces of Vilnius avoided radical changes and major sovietization.

Key words: Vilnius, Stalin's rule, propaganda, social realism, monumental arts, public space